

חיוב משום מספר מלאכות על פעולה אסורה אחת בשבת

הצגת הנושא

על פעולה אסורה אחת יש ועובר העבירה מתחייב משום מספר איסורים. ניטול לדוגמה הלכה אחת מהלכות מאכלות אסורות. הגמרא במסכת מכות דף ט"ז ע"ב אומרת: "אמר אביי אכל פוטיא (רש"י – בלע שרץ המים) לוקה ארבעה". רש"י על אתר מפרט את ארבעת הלאוין עליהם הוא לוקה על אכילת פוטיא. "נמלה לוקה חמש... צרעה לוקה שש"..

דוגמה נוספת מצאנו במשנה במסכת מכות דף כ"א ע"ב: "יש חורש תלם אחד וחייב עליו משום שמונה לאוין. החורש בשור וחמור, והן מוקדשין, וכלאיים בכרם, ובשביעית, ויום טוב, וכהן, ונזיר בבית הטומאה".

על פעולה אחת של עבירה, שיש לה זיקת איסור לאיסורים הנגזרים מלאוין שונים, מתחייב עובר העבירה על כל אותם איסורים שחטא בהם ושנכללו באותה פעולה. כמלאכות שבת המרובות [אבות מלאכות ארבעים חסר אחת" (משנה שבת ע"ג ע"א) ובכלל אותם אבות" כל שהוא מענינם הם הנקראים אבות" (רמב"ם הלכות שבת פ"ז ה"ב), ולא רק אבות אלא "מהן אבות ומהן תולדות" (רמב"ם שם ה"א)¹, מצאנו סוגיות ערוכות במסכת שבת בריש פרק כלל גדול, הדנות בשאלה מתי מצטרפות מספר פעולות אסורות בשבת לעבירה אחת, אע"פ שהאיסורים שבאותן פעולות משתייכים למלאכות שונות, וכן בשאלה באלו תנאים יכללו מספר עבירות במסגרתו של חטא אחד. וכפי שסוכם ונפסק בדברי הרמב"ם הלכות שבת פ"ז ה"ז וה"ח:

"..העושה בשוגג אם עשה אבות הרבה בהעלם אחד חייב חטאת על כל אב ואב. ואם עשה אב ותולדותיו בהעלם אחד אינו חייב אלא חטאת אחת. כיצד הרי שחרש זורע וקצר בשבת בהעלם אחד, חייב שלוש חטאות ואפילו עשה הארבעים חסר אחת בשגגה, כגון ששכח שאלו המלאכות אסורות לעשות בשבת, חייב על כל מלאכה ומלאכה חטאת אחת. אבל אם טחן וחתך הירק ושף לשון של מתכת בהעלם אחד אינו חייב אלא חטאת אחת שהרי לא עשה אלא אב אחד ותולדותיו".

1 נוספו לכך ההגדרות מעין מלאכה ברמב"ם

תולדה ותולדה רבנו חננאל

וראה במ"מ הל' שבת פ"ז ה"ד בחילוק שבין אב לבין תולדה.

בעוד שבאיסורים אחרים גם בפעולה אחת שנכללים בה איסורים שונים יחשב כל איסור לחטא נפרד, הרי שבאיסורי מלאכות שבת אנו נזקקים לחדושה של הסוגיה בשבת שם, כדי שפעולות שונות שלכל אחת מהן שיוך למלאכה אחרת תיחשב כל אחת מהן לחטא עצמאי המחייב קורבן בפני עצמו. התשובה הפשוטה לשוני האמור היא בזאת, שכל מלאכות שבת משתייכות ללאו אחד — "לא תעשה כל מלאכה" (שמות כ, י). דמלאכות האמורות הן פרטי הלאו, ולפיכך זקוקים אנו לדרשתו של רבי נתן (שבת דף ע' ע"א) שהבערה לחלק יצאת, כלומר הבערה שנכתבה בתורה (שמות ל"ה) כאיסור עצמי "לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת" — אע"פ שהבערה היא בכלל לא תעשה כל מלאכה, לומר לך מה הבערה שהיא אב מלאכה וחייבין עליה בפני עצמה, אף כל שהוא אב מלאכה וחייבין עליה בפני עצמה (שבת שם). וכן לדרשתו של שמואל (שבת שם): "חילוק מלאכות מנלך, אמר שמואל אמר קרא מחלליה מות יומת, התורה רבתה מיתות הרבה על חילול אהר". ולדרשתו של רבי יוסי: "ועשה מאחת מהנה" (ויקרא ד) פעמים שחייבים אחת על כולן ופעמים שחייבים על כל אחת ואחת".

כדי לעבור על איסור של עשיית מלאכה בשבת אין צורך בעשיית דמלאכות כולן, אלא די באחת מהן — אב או תולדה — והרי זה חילל שבת.

ואכן ביום טוב שקימ"ל בפסחים דף מ"ח ע"א שאין חילוק מלאכות ליו"ט, מפרש רש"י שאם עשה שתי מלאכות במזיד אינו לוקה שתיים.

וברמב"ם הלכות יום טוב פ"א ה"ג: "העושה אבות מלאכות הרבה ביום טוב בהתראה אחת, כגון שזרע ובנה וסתר וארג בהתראה אחת, אינו לוקה אלא אחת. חילוק מלאכות לשבת ואין חילוק מלאכות ליום טוב".²

כבואנו עתה להציג את עיקר הדיון נוסיף ונבהיר: אמנם התורה רבתה מיתות הרבה על חילול אחד — על מספר עבירות של מלאכות שבת שנעשו במסגרת של העלם אחד, אבל המדובר במלאכות שונות שנעשו בפעולות נפרדות, והחידוש הוא שאף שכל אותן פעולות נעשו בהעלם אחד, שהוא המבחן לעבירה שבגינה מתחייבים בקרבן, בכל זאת מתחלקות הן למלאכות. אבל מנין לנו לחדש שמלאכות מתחלקות לחטאים נפרדים גם כשהן מבוצעות בפעולה אחת?

סוגית זומר וצריך לעצים

שנינו בגמרא במסכת שבת דף ע"ג ע"ב:

"אמר רב כהנא זומר וצריך לעצים חייב שתיים אחת משום קוצר ואחת משום נוטע.³
א"ר יוסף האי מאן דקטל אספסתא חייב שתיים אחת משום קוצר ואחת משום נוטע.

2 וראה כשער המלך פרק א' משמיטה ויובל, צל"ח פסחים דף מ"ז לגבי חילוק מלאכות ביום הכיפורים. ולא ראו את שו"ת הרמ"ע מפאנו סימן קכ"ג, כפי שהעיר השואל ומשיב במהדורה קמא חלק ב' סי' ח'. וראה גם בשו"ת מהרש"ם חלק ר' סימן נ"ב;

3 ראה באגלי טל מלאכת חורש אות ז' סק"ג אם חייב כזומר וצריך לעצים משום קוצר או משום נוטע. לדבריו הדבר תלוי בראשונים השונים בהבנת דעותיהם של רבה ורב יוסף, יעו"ש.

אמר אביי האי מאן דקניב סילקא חייב שתיים אחת משום קוצר ואחת משום זורע⁴
 (קניב סילקא — חותך תרדין מן המחובר וחוזרין וגדלין — רש"י).

לפנינו דוגמאות שבפעולה אחת האסורה בשבת ניתן לחייב משום שתי מלאכות. ועל כך יש לשאול: הכיצד ניתן לחייב על פעולה אחת שתי חטאות? וכפי שניסח זאת המבי"ט בקריית ספר:

"וקשיא לי טובא אכל הני דאמר דחייב במעשה אחד משום כך וכך חטאות אפילו בהעלם אחד. דלא ליחייב אלא חדא, דהא אכמה מלאכות מעין מלאכה אחת והתולדה דידיה לא מחייב".

כלומר החידוש שמלאכות מתחלקות למספר חיובים בהעלם אחד הוא מצומצם ומוגדר, שהרי על כמה מלאכות שנעשות בהעלם אחד, אם הן מעין מלאכה אחת, או שהן תולדות של אותו אב, אין בהן אלא חיוב אחד. מכאן שההלכה שמלאכות מתחלקות, האמורה במצב שהמלאכות מבוצעות בפעולות שונות, אין לישמה במלאכות המבוצעות במסגרת פעולה אחת. יתרה מכך, הרי לעיל מתבאר הצורך בחידוש מיוחד לחילוק מלאכות בשבת. המלאכות האסורות נגזרות כולן מהלאו "לא תעשה כל מלאכה", וניתן היה להבין, ללא החידוש של חילוק מלאכות, שהחטא באותו לאו מורכב מצירוף של עבירות על כל עבירות הנכללות בו. התחדשה הלכה — חילוק מלאכות — שבכל פעולה אסורה משום אחת מן המלאכות קיימת עבירה על הלאו. השאלה היא מניין לאותה האמוראים לקבוע את החידוש לאורך גיסא, שבכל אחת מן המלאכות המבוצעות בפעולה אחת קיימת עבירה על הלאו. וא"כ, ממשיך ושואל המבי"ט: "אכתי קשיא לי בהאי גוונא דקטל אספסתא, דלא הוי אלא חד מלאכה, ולא קמוסיף מידי בקצירת אספסתא דצמח מקצירת חטין בזמנא, דאמאי חייב שתיים".

שתי תשובות השיב המבי"ט לשאלה זו:

"ונראה דכיון דמלאכת מחשבת אסרה התורה והאי מיכוון נמי לצמח בקצירתו זאת — מחייב. מה שאין כן בעושה אב ותולדותיו — דלא מיכוין אלא למלאכה אחת.

4 החיי אדם כלל י"א סעיף ה' כתב, שרק בזומר ענפי אילן כדי שיגדל ויתעבה, אם צריך לעצים חייב אף משום קוצר. "אבל בחותך עשבים ושאר ירקות מן המחובר כדי שהנשאר יגדלו יותר טוב, אע"פ שאינו צריך למה שחותך ולא משליכם, אע"פ כ חייב שתיים". ובנשמת אדם, שם סק"ב, הוכיח כן מלשון הגמרא בשבת דף ע"ג ע"ב. שרק ביחס לזומר הזכירה הגמרא את התנאי שצריך לעצים כדי לחייב שתיים, היינו אף משום קוצר, אבל בקטל אספסתא וסילקא, שם בסוגיה, אין תנאי שצריך לנקצר, אלא משמע שאפילו כשאין צריכים למה שחותכים — גם כן חייב שתיים. וכבר העיר על כך באמרי בינה הלי' שבת בסי' ל"ב, והקשה על החיי אדם מדברי הר"ן בסוגיה, שבמפורש כתב שכדי לחייב שתיים בקטל אספסתא ובסילקא, גם כן יש צורך בתנאי שיהיה זקוק לדבר הנקצר. וכן מבואר בדברי המאירי בסוגיה. ולענייננו בבאור הסוגיה ע"פ תוספות, אין צורך להגיע לקביעה התמוהה של החיי אדם, אלא גם בקטל אספסתא ובסילקא אם אינו זקוק לשחת הנקצר, ולתרוין שנתלשו, אין לחייב משום קוצר. אולם אין צורך בכוונה יחודית לכך, משום שהאספסת והתרדין עומדים לכך מעצם מהותם, מה שאין כן בענפי עצים הנקצצים, שעיקר קציצתם לצורך עיבוי העץ וצמיחתו, יש צורך במחשבת נפש מיוחדת כדי לשוות לפעולה האסורה גם תכונה של מלאכת קוצר.

אי נמי, בהאי קצירה אית בה שנוי מעשה מקצירה בעלמא, דקפיד אמעשה הקצירה למעבד בגוונה דתצמח, להכי חשיב בתרי מלאכות וחייב אתרוייהו. והכי נמי בכל מאי דאיתמר עליה עובר משום שנים — כי האי גוונא".

(א) הכוונה לשתי המלאכות, לנטיעה שבפעולת הזמירה וגם לקצירה שבאותה פעולה, גורמת לחייב על שתי מלאכות, משום שמלאכת מחשבת אסרה התורה.

(ב) זמירה הנעשית גם לצורך העצים הנקצרים שונה כאופן ביצועה מזמירה הנעשית רק לצורך גידול העץ וצמיחתו. השינוי במתכונת עשית הפעולה מוציא את מעשה הנטיעה ממסגרת מלאכת הנטיעה בלבד, ומאפשר גם להטיל על אותה פעולה חיוב משום מלאכת קצירה.

דומה שתשובתו השניה של המבי"ט דורשת עיון רב. הכיצד ניתן לומר כי שינוי מהדרך המקובלת של עשית מעשה של מלאכה מסוימת לא רק שלא יפטור מחיוב על אותה מלאכה, אלא גם יביא את אותו מעשה שונה לכלל חיוב משום מלאכה נוספת. למעשה גם הנימוק הראשון טעון הסבר. כי אם אכן נדרשת פעולה בפני עצמה לחיוב משום מלאכת קוצר על פעולת הזמירה, מנין לנו שהכוונה והצורך לעצים הנקצרים באותה פעולת זמירה, ישלימו את התנאי לפעולה נפרדת הנדרשת כדי לחייב גם משום מלאכת קצירה? נוסף לכך צריך לתת את הדעת אם הכוונה והצורך הנזכרים בזה — זומר וצריך לעצים — אמורים למלא את התפקיד של כוונה וצורך אשר במלאכות שבת הן דרישות יסודיות של רבותינו התנאים לדעותיהם השונות.

דעת בעלי התוספות

בתוספות בסוגיה קבעו שהצורך לעצים בזומר הנדרש כדי לחייבו גם משום קוצר, אמור גם לדעת רבי יהודה הסובר מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב עליה. ונימוקם של בעלי התוספות "דלא מיקרי בעצים קוצר אלא בענין זה". ופרושו של דבר, ה"צריך לעצים" שבפעולת הזמירה לא נועד לצורך השלמת הדרישות הנובעות מ"מלאכת מחשבת" שהוא מרכיב יסודי בחיוב על מלאכת שבת, ובמסגרתו חלוקים רבי יהודה ורבי שמעון, אם מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב עליה — דעת רבי יהודה, או שמלאכה שאינה צריכה לגופה פטור — רבי שמעון. כאן ה"צריך לעצים", הוא תנאי לחיוב גם לדעת רבי יהודה, משום שהוא נדרש להשלמת מרכיב נחוץ ממלאכה מסוימת. חלק מהותי ממלאכת קצירה — המגדיר של אותה מלאכה — הוא שהקוצר פועל את פעולתו האסורה כשהוא זקוק לחלק הנקצר. כלומר, תוספות הסירו מ"צריך לעצים" שבסוגיה את המשמעות הבסיסית והמקיפה הנוגעת לכל הלכות שבת, וצמצמו אותו למלאכה מיוחדת, ואולי אף למספר מלאכות הדומות לה.

תוספות הגיעו לכך בעקבות ניתוח דעתו של רבי יהודה. רבי יהודה הוא התנא שהציג את הדרישה של "צריך לגופה" ברמת הדרישות של "מלאכת מחשבת". יכנראה שההלכה של רב כהנא "זומר וצריך לעצים" לא סויגה ולא צומצמה כמתאימה רק לדעתו של רבי שמעון, וכדי לשלבה גם בדעת רבי יהודה הוטלה ההלכה האמורה למסגרת של הלכות פריטות במלאכת קוצר. והנה מופיעים דברי המבי"ט בקריית ספר ומשייכים את ההלכה של "זומר

וצריך לעצים" לרמת ההלכות העקרוניות והמקיפות של כל הלכות שבת – "מלאכת מחשבת".

דברי המב"ט מוסכים כנראה על פסקי הרמב"ם. הרמב"ם בפ"ח מהל' שבת ה"ד פסק את ההלכה של רב כהנא כלשונה "זומר וצריך לעצים", אף על פי שהרמב"ם עצמו סובר כרבי יהודה שמלאכה שאינה צריכה לגופה חייב עליה (הלכות שבת פ"א ה"ז). מסקנה אפשרית אחת היא לדמות ולזהות את דעת הרמב"ם עם שיטת בעלי התוספות, שיטה הדורשת את ה"צריך לעצים" שבהלכת רב כהנא כחלק מתכונת מלאכת קוצר ומלאכות הדומות לה. אולם דברי המב"ט שוללים הסבר זה בדעת הרמב"ם, שכן שיטתם המחדשת של בעלי התוספות מעוררת קשיים, כפי שיבואר להלן.

מלאכה התלויה בכוונת העושה

התנאי לחייב זומר עצים משום מלאכת קוצר הוא, שעושה פעולת הזמירה יהא צריך לדבר הנקצר. כאמור, לדעת התוספות, דרישה זאת היא חלק מהותי ממלאכת הקצירה. דוגמאות לכך מצויות בראשונים, ומבוארות באחרונים, שבמלאכות מסוימות הכוונה מהוה נדבך בסיסי בהגדרתה של המלאכה.

א) הרמב"ם בהלכות שבת פ"ב פוסק, כי מכבה גחלת של מתכת אינו חייב אלא אם כן מתכוון לצרף את הברזל. וזאת על אף שהרמב"ם בעצמו פוסק בפ"א ה"ז שמלאכה שאינה צריכה לגופה חייב עליה. ולכן משיג על כך הראב"ד: "ואם הוא מכבה למה אינו חייב אע"פ שאינו מתכוון, ופסיק רישיה ולא ימות הוא, ואפילו לא יהא צריך לצרופו, והא איהו כר' יהודה ס"ל...".

ומסביר המגיד משנה:

"מדברי רבנו שכתב שהכל תלוי בכוונתו נראה, שכל שאינו מתכוון אין ראוי לומר בו פסיק רישיה ולא ימות הוא וליחייב, מפני שכשהוא מתכוון הוא עושה מלאכה, וכשאינו מתכוון אין בו מלאכה כלל".

המגיד משנה ממשיך להסביר בכך את ההלכה שפוסק הרמב"ם בפרק י"א ה"ז: "הנוטל קיסם של עץ מלפניו וקטמו לחצוץ בו שיניו או לפתוח בו את הדלת חייב". כל שאינו קוטמו לחצוץ בו שיניו, אע"פ שראוי לכך בקטימתו – פטור, שכל שהוא מפני תיקון כלי, מי שאינו מתקנו פטור, ואפילו לר' יהודה המחייב בדבר שאין מתכוון. וקרובים לזה דברי הרמב"ן".

ב) במסכת סוכה דף ל"ג: "ת"ר אין ממעטין ביום-טוב (הכוונה לענבי הדס המיועד למצות ד' מינים, משום שבמיעוט הענבים מתקן מנא) משום רבי אליעזר ברבי שמעון אמרו ממעטין. והא קא מתקן מנא, אר"א כגון שלקטן לאכילה... והא אביי ורבא דאמרי תרווייהו מודה רבי שמעון בפסיק רישא... הכא במאי עסקינן דאית ליה הושענא אחריתי". בר"ן סוף פרק י"ד מסכת שבת מביא כאן את ראתו של בעל הערוך בפסיק רישיה דלא ניחא ליה שפטור מן התורה. ועל כך כותב הר"ן שאין זו ראייה, "לפי שאין מיעוט ענבין (של הדס) תיקון אלא למי שרוצה לצאת בו, אבל מאן דאית ליה הושענא אחריתי אין זה תיקון אצלו כלל, אלא הרי הוא כממעט ענבי הדס בפסח, שהדבר נראה פשוט שהוא מותר". ובדומה

לזה ברמב"ן "שאינן מיעוט תיקון אלא למי שרוצה לצאת בה ידי חובה". וראה עוד בריטב"א בסוכה דף ל"ג, ובמאירי שבת דף ק"ג. מכאן שבמלאכת התיקון ללא כוונה וצורך למטרת התיקון — התוצאה שתתהווה מאליה לא תיחשב כתיקון מנא. (ג) בשיטה מקובצת כתובות דף ו' מבואר שמפיס מורסה בשבת מרזח, כל שעושה זאת לצורך הוצאת ליחה ואינו מתכוון לעשות פתח, ואע"פ שהפתח נוצר מאליו, גם לסוכרים מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב, לא תיחשב הפסת מורסא ככנין, ללא הכוונה לעשות פתח.

הסברם של דברים: מחלוקתם של ר"ש ור"י אם מלאכה שאצל"ג חייב עליה או פטור, אמורה רק במקום בו המלאכה המתבצעת מאליה שאין מתכוונים לה, היא לדעת הכל פעולה של תיקון ויצירה. ומחלוקתם בגדרו של ה"מלאכת מחשבת", אבל במקום בו הפעולה הנטפלת והמשנית שאין מתכוונים לה אינה בהכרח פעולה של תיקון, כדוגמת ההדס שמעוט ענביו אינו עושהו לחפץ מתוקן מצד עצמו, שכן אין חשיבות לאותו הדס אלא לאותו אדם שמחשיב אותו בגלל חובת המצוה המוטלת עליו, וכמו כן במפיס מורסא שעשית פתח אינה פעולת יצירה ותיקון מקובלת, אלא למעוניין וזקוק לאותה תוצאה, — רק הכוונה והמחשבה תשווה לאותה פעולה משמעות של מלאכה. כך צריך גם להסביר את הכיבוי לצורך צרוף, ואת קטימת הקיסם לחצרין בו שיניו, שאין אלו פעילות תיקון מקובלות על רוב בני אדם, אלא רק לאותם בני אדם הזקוקים לקיסם הקטום, ולצרוף כלי המתכת. הם בכונתם ובמחשבתם משוים לפעולה משמעות של מלאכה, ולפיכך נחשבת אותה כוונה צורך מהותי של המלאכה.

ניתן לכן לומר, שגם ביחס לזומר וצריך לעצים (הרמב"ם בפ"ח ה"ד), הצורך בעצים הוא התיקון הטמון בפעולת הקצירה, ומכחו של תיקון זה תיחשב הפעולה למלאכת קצירה. כך, לכאורה, נראה היה להסביר את דעת הרמב"ם [וראה בקהלות יעקב על שבת סי' ב', שמשמע מן הסוגיה בסוכה דף ל"ג שלרבי יהודה גם אם יש למציט הענבים הושענא אחריתא — הוא חייב על תיקון המנא]

אולם בדעת תוספות, המדמים זומר וצריך לעצים החייב גם משום קוצר, למלאכת קורע ולמלאכת מוחק, דומה שמהמדובר כאן בתנאי ובדרישה לעיקר המלאכה, ולא רק לשם הסרת הפגם והחסרון של העדר תיקון, וזאת כאמור בגלל הדימוי לקורע ולמוחק. וכוונת תוספות בדימוי זה היא שגם לדעת רבי יהודה הסובר שמלאכה שאצל"ג חייבים עליה, אם קרע שלא ע"מ לתפור, או שמחק שלא ע"מ לכתוב, פטור הוא על מלאכות אלו.

רבי עקיבא איגר בגליון הש"ס מדקדק על דברים אלו של בעלי התוספות: "אף היכא דאינו מקלקל, דצריך לאיזה דבר, מ"מ פטור לדעת ר"י דס"ל שאינו על מנת לתפור לא מיקרי מלאכה חשובה". כלומר, לא העדר התיקון הוא העומד ביסוד הפטור של המלאכות הנ"ל [קורע ומוחק], שהרי בזומר יש תיקון, אלא עצם פעולת הזמירה מועילה לגידול העץ ולצמיחתו. ואם הע"מ במלאכות קורע ומוחק הוא כדי שלא תיחשב פעולת המחיקה או פעולת הקריעה כמקלקל, מה מקום לדמות מלאכת קוצר בזומר, לקורע או מוחק. אלא, לומר מכאן רעק"א, שמלאכת קורע ומוחק מוגדרות בתכלית מסוימת שנשנתה במשנת קורע ע"מ לתפור ומוחק ע"מ לכתוב. כל פעולת קריעה או פעולת מדיקה שאינה משרתת

את התכלית הקבועה של אותה מלאכה, אע"פ שבאותה פעולת קריעה או מחיקה מתבצע תיקון, אין לחייב עליהן גם לדעת רבי יהודה.

ה"באור הלכה", סימן ש"מ סעיף י"ד, חולק על הבנת רעק"א בדעת תוספות. לדעתו כוונתם של בעלי התוספות לומר "רכש" צריך לעצים אין שם קוצר עליו לחיוב, דאין עושה תיקון בדבר הנקצר גופה". ומוסיף החפץ חיים שם, שכך הדבר גם ביחס למלאכת קורע, "ודומיא דקורע דבעינן ע"מ לתפור או לתקן, דהוא דומיא לתפור, ואי לא הכי אין חיוב, דאין שם מלאכה עליו כי הוא מקלקל שלא ע"מ לתקן"⁵. בניגוד לדעת רעק"א הסובר בדעת התוספות, שכדי לתת משמעות של מלאכת קוצר לפעולת הגיזום, יש צורך בכוונה מיוחדת, שהיא תעניק למעשה תוכן של מלאכה, סובר ה"באור הלכה", שהכוונה והצורך הנדרשים כדי שפעולת הגיזום תיחשב למלאכת קוצר, היא כדי להסיר את המשמעות של קילקול הטבוע בזמירת ענפי העץ. לפיכך די בתיקון כלשהו⁶, שכן אין צורך בכוונה להעניק לפעולה משמעות של מלאכה אסורה, אלא הכוונה נדרשת להחשיב את הפעולה שיש לה משמעות של מלאכה לפעולה אסורה, וזאת ע"י הפקעת שם הקלקול מאותה פעולה.

לדעת הבאור הלכה נותר עוד להסביר קושי נוסף הקיים ע"פ הבנתו. בפעולת הזמירה קיים תיקון, והוא התיקון להועיל לגידול העץ ולצמיחתו המוגדר כמלאכת נוטע, ואם כך מדוע תיקון זה הקיים באותה פעולה לא יחשב תיקון גם ביחס למלאכת קוצר. על כך ניתן להשיב בנקל. לדעת ה"באור הלכה" התיקון צריך להעשות באותו חלק אליו מתיחסת המלאכה. מלאכת קוצר מתיחסת לחלק הנקצר, ולפיכך התיקון צריך להעשות בו. וזו למעשה הראיה שמביאים בעלי התוספות מכבשים ושלקות שסחטן לגופם מותר למימיהן חייב. ואע"פ שבסחיטת גופן של שלקות קיים תיקון, בכל זאת מסיקים תוספות שהתיקון הנדרש למלאכת הסחיטה הוא תיקון במים שבהם מתבצעת המלאכה. כמו"כ לגבי דידן במלאכת קוצר, התיקון צריך להיות בחלק הנקצר, בעצים שבהם מתמקדת המלאכה⁷.

5 נושא נוסף המסתעף מסוגיה זו עוסק בשאלה העקרונית אם בכל תיקון סגי למלאכות קורע, מוחק, סותר ומתיר, שכן העיקר להסיר את החסרון של העדר תיקון באותן מלאכות, או שמא יש צורך דוקא בתיקון המיוחד לכל אחת מאותן מלאכות: קורע ע"מ לתפור, מוחק ע"מ לכתוב, סותר ע"מ לבנות, ומתיר ע"מ לקשור, משום שהתכלית האמורה היא חלק מהותי מהמלאכה. אחד המוקדים לנושא זה מצוי בדבריהם של רעק"א בגליון הש"ס בסוגיה, וכן בדו"ח, ובתוספותיו למשניות, שבת פ"ז אות ד' ד"ה קורע, ובבאור הלכה בס"י ש"מ ס"ד ובס"י ש"יז ס"א ד"ה דינו, ובאפיקי ים ח"ב סימן ד' ענף ו', לגבי דעותיהם של הראשונים בשבת דף מ"ח ע"א הפותח בית צואר, וכן במכות דף ג' ע"א.

6 ניתן אומנם לומר שאם אין צורך לעצים הנקצרים, אלא התועלת העולה מזמירה היא רק לגידולו של העץ, אין כאן תיקון גמור, ויש א"כ חסרון בדרישה של מלאכת מחשבת לאיסור מלאכות שבת. למעשה באנו כאן למחלוקתם של מהרש"ל ומהרש"א בסנהדרין דף כ"ו אם די בתיקון פורתא לצורך מלאכת מחשבת שבמלאכות שבת, כדעת מהרש"ל, או שיש צורך בתיקון משמעותי שהוא יאפיין את הפעולה האסורה, כפי שסובר מהרש"א. למהרש"א אם הקוצר אינו זקוק לעצים אין כאן תיקון של ממש.

7 בקהילות יעקב על מסכת שבת סימן ל"ה הקשה על הביאור הלכה מדברי תוספות שבת דף ע"ג ע"א ד"ה הקושר, כדי לתמוך בהסברו של רעק"א בדעת התוספות.

מהירושלמי משמע שלא כדברי תוספות

הירושלמי שכתב פ"ז ה"ב: "קצר לצורך עשבים חייב משום קוצר ואינו חייב משום מיפה את הקרקע. לא צורכה דלא קצר לייפות את הקרקע מהו שיהא חייב משום קוצר ומשום מיפה את הקרקע. ואפילו תימר דרבי שמעון הוא, ברם דרבנן מכל מקום הרי חרש, מכל מקום הרי קצר."

באור דברי הירושלמי ב"קרבן העדה" שם, שבקוצר לצורך העשבים מתחייב משום קוצר ואינו מתחייב משום חורש, שכן לר"ש הרי זו מלאכה שאצל"ג, שאין כוונתו לייפות את הקרקע. הבעיה היא בקוצר בכוונה לייפות את הקרקע. דומה שגרסתו "לא צורכה דלא קצר אלא לייפות", ובפעולה זו מעשה קצירה הוא מחויב המציאות — פסיק רישיה — שהרי לא ניתן לייפות את הקרקע ללא מעשה הקצירה, והשאלה היא אם יש לחייב אותו גם משום קוצר. התשובה שניתנה לכך היא, שיש לתלות שאלה זו במחלוקת בין ר"ש ור"י. לר"ש הפוסק ממלאכה שאצל"ג, אין לחייב משום קוצר, אבל לרבנן, הסוברים כדעת ר"י שמלאכה שאצל"ג חייב עליה, הרי שאע"פ שכוונת הקוצר היתה ליפות את הקרקע, "מכל מקום הרי חרש מכל מקום הרי קצר". כלומר, בפעולת החרישה הרי נכללות שתי המלאכות, החרישה — יפוי הקרקע, והקצירה — תלישת העשבים, ואע"פ שאין כוונתו אלא לייפות את הקרקע. וזה בניגוד לדעת התוספות, שהרי לדעת התוספות רק אם קימת כוונה ונחיצות בדבר הנקצר, עובר הקוצר בתלישתו על מלאכת קוצר.

בהמשך אותו קטע בירושלמי מובא:

"דמר רבי חייא בשם רבי יוחנן דג שסחטו אם לגופו הרי זה פטור, אם להוציא ציד חייב. ואפילו תימר דרבי שמעון היא דמר ברם כרבנן מכל מקום הרי סחט מכל מקום הרי הוציא ציר". תוספות בדבריהם דימו את זומר וצריך לעצים לסוחט וצריך למימיו. בשתי הדיגמאות ישנו צורך בדבר הנקצר ובדבר הנסחט. והנה בדברי הירושלמי מבאר, שלמ"ד מלאכה שאצל"ג חייב, אע"פ שלא כיון סחיטה לצורך המים הנסחטים — יש לחייבו⁸.

בירושלמי שכתב פ"ב ה"ה:

"הבעיר ובישל, אית תניי תני חייב שתים אית תניי תני חייב אחת. מאן דמר חייב שתים אחת משום מבעיר ואחת משום מבשל. ומאן דמר אחת היידא היא רבי יודה אומר משום מבעיר. רבי יוסי אומר משום מבשל."

פרוש דברי הירושלמי: בפעולה אחת של נפיחה הבעיר הנופח אש שבשלה את הקדירה, והשאלה היא אם יש לחייבו על פעולה זו שתים. בירושלמי מובאת מחלוקת תנאים בנושא זה, בעוד שלשיטת תוספות השאלה נעוצה בדעותיהם של ר"ש ור"י אם מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב או פטור, דבר שאין לו זכר בדיון בירושלמי.

אם נצרך לדברי רבותינו בירושלמי את פסקו של הרמב"ם הלכות שגגות פ"ז ה"ב, נוסף קושי לשיטתם של בעלי התוספות. הרמב"ם פוסק: "החותה גחלים בשבת, שהוא מכבה את העליונות ומדליק את התחתונות, אם נתכוון לכבות ולהבעיר חייב שתים". הרמב"ם הפוסק

8 אכן קיים הכול בין הבבלי לבין הירושלמי בדינו של רבי יוחנן אליבא דירושלמי. בבבלי לר"י מותר, ובירושלמי לר"י פטור.

כרבי יהודה שמלאכה שאצל"ג חייב, הזקיק צרוף כוונה לפעולה האסורה כדי לחייבו שתיים. ושיטת תוספות לגבי מלאכת קוצר אינה יכולה לישב את הקושי לגבי מלאכת מכבה, שהרי קיימ"ל המכבה את הנר... כחס על הנר לרבי יהודה שמלאכה שאצל"ג חייב, אף הכא חייב, ואין צורך בכוונה מיוחדת, ובצורך לתכלית מסוימת, כדי שהפעולה תיחשב למלאכת מכבה. גם לגבי מלאכת מבעיר אין לישם את העקרון שקבעו בעלי התוספות במלאכת קוצר.

העקרון של בעל הישועות מלכו: טפילה למלאכה

את הדרישה שהזומר יהיה צריך לעצים כדי שאפשר יהיה לחייבו בשתיים מסביר הישועות מלכו:

"בעשה פעולה אחת, ויש בה שני מיני מלאכות, אינו חייב אלא אחת, בזמן שלא נתכוין אלא לאחת, דמלאכה שלא נתכוין אליה מקרי טפילה למלאכה שנתכוין אליה. ודמי להא דתנן המוציא אוכלין פחות מכשיעור בכלי פטור אף על הכלי, אף למ"ד מלאכה שאצל"ג חייב, שהכלי טפילה. אמנם כשנתכוין לשניהם, חייב על שתיהם, כמו שם בכלי דאם היה הכלי צריך לו, חייב גם על הכלי". כדי להבין את הדימוי של זומר וצריך לעצים למוציא אוכלין בכלי וצריך לכלי, מן הראוי להתבונן בחידוש שבסוגיה שבת דף צ"ג ע"ב. נקודת החידוש כפי שנוסחה במשנה "שהכלי טפילה לו", פירושה שהכלי שבו הוצאו האוכלין הוא נטול חשיבות וחסר ערך, משום שהוצאתו התבצעה רק בגלל הצורך באוכלין. ושונה הדבר ממלאכה שאינה צריכה לגופה שנחלקו בה ר"ש ור"י. מלאכה שאינה צריכה לגופה פירושה — פעולה אסורה בשבת שתכלית עשיתה אינה כעין אותו צורך שהיו צריכין לה במשכן, כפי שמבארים בעלי התוספות שבת דף צ"ד ע"א, אבל התכלית שלמענה נעשתה הפעולה היא היתה הסיבה והמניע לבצוע הפעולה. לעומת זאת במושג "שהכלי טפילה לו" טמון חידוש, שהוצאת הכלי אינה תכלית ואינה נדרשת לעצמה, אלא כנלוית ונספחת לפעולה העיקרית — והיא הוצאת האוכלין. אמנם כברייתא המובאת שם כגמרא מבואר "ואם היה כלי צריך לו חייב", אולם אין משמעות הדברים שגם הכלי מהווה סיבה עצמאית לבצוע אותה פעולה, אלא שאכן הוצאת האוכלין היא המטרה המרכזית לעשית הפעולה, ובלא אותו צורך של הוצאת האוכלין למקום אחר — הפעולה לא היתה מתבצעת רק לצורך הוצאת הכלי. זאת אומרת, שהוצאת הכלי, על אף היותה נספחת לתכלית העיקרית של אותה פעולה, שהיא הוצאת האוכלין, ניתן לשוות לה חשיבות כדי שאפשר יהיה להגדירה כמלאכה עצמאית ולא כטפילה — ע"י מחשבה וכוונה של צורך. אבל אין הכוונה שלאחר שצריך גם לכלי וחייב גם על הכלי, הכלי מהווה סיבה עצמאית למלאכה כמו האוכלין, אלא הכלי נשאר בגדר של טפל למלאכה העיקרית, שכן אילו היה מתברר למוציא האוכלין שאינו זקוק להם בשביל הכלי בלבד לא היה עושה את פעולת ההוצאה. החידוש בטפל למלאכה הוא, שניתן לחייב עליו כשעושה המלאכה צריך לו. בהלכה של טפל למלאכה לא מצאנו את ר"ש ור"י חלוקים, ולפיכך הסוגיה בשבת דף ע"ג ע"ב בזומר וצריך לעצים אינה נוגעת למחלוקתם של ר"ש ור"י במלאכה שאצל"ג, שהרי פעולת הקצירה במקרה זה היא טפילה למלאכת הזומר, ובעי כוונה וצורך לעצים כדי שגם הקצירה בפעולה זו תיחשב למלאכה. אמנם בסוגיה בשבת בשבת דף צ"ג ע"ב הקשתה הגמרא על דברי הבריייתא: "שמע מינה

האוכל שני זיתי חלב בהעלם אחד חייב שניים", אךן ההבחנה בין שאלת הגמרא כמוציא אוכלין בכלי וצריך גם לכלי, לבין זומר וצריך לעצים, אינה מאפשרת לשייך את אותה שאלה לסוגיתנו שמחייבים בה משום שתי מלאכות על פעולה אסורה אחת. כמוציא אוכלין בכלי וצריך גם לכלי, שאלת חילוק המלאכות מתמקדת בחפצים עונים שנעשתה בהם מלאכה אחת, כמו הסוגיה בשבת דף צ' ע"א: "המוציא קופת הרוכלין אע"פ שיש בה מינין הרבה אינו חייב אלא חטאת אחת", כמו שבעלי התוספות (שם ד"ה המוציא) בשם ר"ת, דימו את השנים. אבל בזומר וצריך לעצים שחייב שתיים, הרי החיוב גם על מלאכת קוצר נובע מיחוס חשיבות למלאכה הטפילה, מה"צריך לעצים" שבפעילת הזמירה, עקרון המבואר בסוגיה של המוציא אוכלין בכלי, אך העובדה שמדובר בשתי מלאכות שונות, זומר וקוצר, משמיטה את הבסיס של שאלת הגמרא מאוכל שני זיתי חלב בהעלם אחד.

דעת ראשונים ש"טפילה למלאכה" זוהי מלאכה שאינה צריכה לגופה

הברייתא המובאת בשבת דף ק"ג ע"א:

"ת"ר התולש עולשין והמזרד זרדין אם לאכילה כגרוגרת... אם ליפות את הקרקע כל שהן. אטו כולהו לא ליפות את הקרקע ניהו... כגון דלא קמיכוין. והא אביי ורבא דאמרי תרויהו מודה רבי שמעון בפסיק רישיה ולא ימות. לא צריכא דקעביד בארעא דחבריה". רש"י פירש "בארעא דחבריה לא אכפת ליה ליפות". את האמור בברייתא זו ניתן לדמות לברייתא בדף צ"ג ע"ב שהובאה לעיל, כמוציא אוכלין בכלי שאינו חייב גם על הכלי אא"כ היה צריך לו. אף בתולש מן הקרקע, אם מלאכת יפוי הקרקע — חורש, טפילה, ואינה דרושה לו, הרי שאין לחייבו אלא על המלאכה העיקרית — תולש, הנגזרת מפעולתו האסורה. ורק אם זקוק התולש עולשין גם ליפוי הקרקע, אע"פ שעיקר תכלית עשית הפעולה נשארה תלישת העולשין וזרוד הזרדין — יש לחייבו שתיים, משום תולש ומשום חורש. לפי ההבנה שהוצגה לעיל בעקרון שהעלה בעל ישועות מלכו, כבואו לסלק קושיות שונות על דעת בעלי התוספות בבאור ה"צריך לעצים" שבזומר כדי לחייבו שתיים, אין בזה ענין למלאכה שאצל"ג, שכן ההלכה של "טפילה למלאכה" האמורה כמוציא אוכלין בכלי שחייב רק על האוכלין, לא סווגה כמתאימה רק לדעת רבי שמעון בלבד, הסובר מלאכה שאצל"ג פטור. לכן גם בתולש עולשין, כשקובעת הגמרא שחיובו משום תולש בלבד, זה רק כשיפוי הקרקע הוא נטול ערך וחסר תכלית אצל התולש, ואין מלאכת החרישה המתבצעת בזה מאליה אלא מלאכה טפילה נספחת ומיותרת. ואפילו לרבי יהודה הסובר מלאכה שאצל"ג חייב, אין זה אלא במבצע פעולה אסורה בשבת כשתכלית עשיתו שונה מהתכלית הנדרשת מעצם אבות המלאכה כפי שנעשתה כמשכן. ואולם תוספות על דברי הגמרא "לא צריכא דקעביד בארעא דחבריה", כתבו "פירוש דהוא מלאכה שא"צ לגופה". ובחידושי הר"ן הביא את פירוש הרא"ה "דכיון דהכא הוו שתי מלאכות לקיטת עצים ויפוי הקרקע, ואם נתכוין לשתיהן חייב שתיים... והלכך כיוון דלא מכוין אלא לחדא דהיינו לקיטת עצים, ויפוי הקרקע מאליה הוא בא ואינו מכוין לה ולא ניחא ליה ביה, לא חשיבא מלאכה כיון דמאליה הוא בא. וכן הדין לשתי מלאכות שהאחת יוצאה מתוך חברתה ונעשית מאליה, ואינו מכוין לה ולא ניחא ליה בה, דלא חשיבא מלאכה לכ"ע... וכן בחופר גומא ואינו צריך

אלא לעפרה שהוא פטור, לפי שהגומא נעשית מאליה, ומתוך נטילת העפר שהיא המלאכה היא באה, ולא מכיוון ליה, ופטור הוא לכולא עלמא".

עצם הצגת ענין חופר גומא ואינו צריך אלא לעפרה, שזו הדוגמה הבולטת של מלאכה שאצל"ג שבה חלוקים ר"י ור"ש, במסגרת דיון בנושא שתי מלאכות המבוצעות בפעולה אסורה אחת, מביאה אותנו אל המסקנה שדעת הרא"ה כדעת תוספות. לדעה זו מלאכה הנפעלת מאליה כמוה כמלאכה שאינה צריכה לגופה. ולדעת ר"י המחייב במלאכה שאצל"ג, התולש עולשין והמזרד זרדין חייב שתיים (גם משום תולש וגם משום חורש — יפוי הקרקע, גם אם עושה כן בארעא דחבריה), ורק בזומר בעינן שיהיה צריך לעצים כדי לחייבו גם משום קוצר, וכפי שבארו תוספות, שכן ה"צריך לעצים" זו דרישה מהותית הנובעת מהגדרת מלאכת קוצר. אולם הרא"ה בדבריו מסיים ומסכם את פירושו—חדושו, באומרו שהחופר גומא ואינו צריך אלא לעפרה שהוא פטור לפי שהגומא נעשית מאליה ולא מיכוין לה, ופטור הוא לכולא עלמא, היינו שהדברים הללו אמורים גם לדעת רבי יהודה הסובר שמלאכה שאצל"ג חייב. הכיצד? בזה יש להזכיר את דברי תוספות שבת דף מ"א ע"ב סוף ד"ה מיחם שפינה, המבחין בין מלאכה שאצל"ג לבין מלאכה שאינה צריכה לו. במלאכה שאצל"ג, גם לר"י המחייב, יש להסביר לפי דברי תוספות, שהפעולה האסורה נעשתה לתכלית שונה מזו שפעולה כמותה בוצעה במשכן, אבל ככלות הכל ניחא ליה לחופר הגומא גם בחפירתו, מלבד התכלית העיקרית שלשמה בוצעה הפעולה. אבל במקום שהתכלית המאפינת את הפעולה האסורה והמביאתה לכלל מלאכה ממלאכות שבת, נפעלת מאליה, ואין בה חשיבות כלשהי, הרי היא בכלל "מלאכה שאינה צריכה לו", כמטבע שטבעו בעלי התוספות. ולעניינו, פרושו של דבר, שהמלאכה הנפעלת בפעולה — מלאכה האמורה לתת לפעולה משמעות של איסור נחשבת היא לנספחת, לתוצאה נלווית נטולת חשיבות וחסרת משמעות — "טפילה", ולכן אין לחייב עליה גם לדעת ר"י.

לפי הסבר זה בדעת הרא"ה ניתן גם להסביר את דעת הרמב"ם בזומר וצריך לעצים. גם לסוברים כר"י שמלאכה שאצל"ג חייב, אין פרושו של דבר שר"י מחייב גם על מלאכה הנפעלת מאליה, שהתכלית המאפינת את המלאכה כפי שנעשתה במשכן היא טפילה ונספחת, שכן לא רק בשתי מלאכות המתבצעות בפעולה אסורה אחת, ומלאכה אחת טפילה ונגררת, יש דרישה של כוונה וצורך כדי לשוות לה משמעות של מלאכה האסורה בשבת, כפי שמצאנו במוציא אוכלין בכלי, אלא גם בפעולה שיש בה מלאכה אחת, ואותה מלאכה אין המבצע צריך לגופה — קיימת דרישה של צורך וניחותא. אותו צורך וניחותא אינם הופכים את המלאכה כצריכה לגופה, שהרי נתבאר לעיל במהות המלאכה הטפילה שהיא טפילה מעצם מהותה, משום שאינה מהוה את המטרה העיקרית לביצוע הפעולה, ובשביל אותה מטרה בלבד, אע"פ שיש בפעולה צורך וניחותא, לא היתה הפעולה נעשית.

ניתן כעת לראות בדברי המבי"ט בקרית ספר שהוכאו לעיל לגבי קטל אספסתא דלא הוי אלא חד מלאכה ולא קמוסיף מידי בקצירת אספסתא, ובכל זאת חייב שתיים. והסביר המבי"ט כי הסיבה לכך היא, כיון שמלאכת מחשבת אסרה תורה, וכונתו של הקוצר גם לצורך הדבר הנקצר, אפשר לחייב משום שתי מלאכות — נוטע וקוצר. הפעולה העיקרית היא פעולת הנטיעה, שכן היא מאפינת את מעשה הזמירה לצורך צמיחת העץ וגידולו. העצים הנקצרים באותה פעולה הם בכלל מלאכה טפילה — מלאכה נגררת ונספחת. רק ע"י

מחשבה וניחותא תקבל גם תוצאת הקצירה, הנפעלת מאליה, משמעות של מלאכה שיש לחייב עליה. וגם לר"י המחייב במלאכה שאצל"ג, נדרשת אותה כוונה ביחס למלאכה ה"טפילה", בלא שיהיה עלינו להגיע לחידוש בהגדרת מלאכת קצירה ודומותיה, חדוש שחדשו לן בעלי התוספות.